

Melyik pragmatikaelméletnek van a legjobb „humorérzéke”?

1. Bevezetés

Amennyire könnyű belátni, hogy a humor mind a beszélői szándék, mind a nyelvi forma és a jelentés, mind pedig a megértés szempontjából az egyik legérdekesebb és leglényegbevágóbb témakör, amivel csak pragmatikakutató foglalkozhat, olyannyira különös, hogy az elméleti szakirodalom ezt nem látszik visszatükrözni. Szinte valamennyi népszerű pragmatikatan-könyv tárgymutatójában hiába keressük a **humor** kulcsszót (Leech 1983; Levinson 1983; Wierzbicka 1991; Blakemore 1992; Mey 1993/2001; Thomas 1995; Carston 2002; Horn–Ward (szerk.) 2004; Szili 2004; Bublitz–Norrick (szerk.) 2011; Tátrai 2011; Birner 2013), s amelyekben mégis megtaláljuk, az sem szentel pár sornál és egy képi illusztrációnál többet a grice-i (1975) maximák megsértéséből származó humornak – futólag megjegyezve, hogy ugyanezen maximák túlzottan pedáns betartása is humoros lehet (Verschueren 1999: 36). Erre a feltűnő hiányosságra ma már sovány az a magyarázat, hogy a klasszikus pragmatikaelmé-tek letéteményesei a komoly, őszinte nyelvhasználatot állították filozófiai vizsgálódásuk közép-pontjába, s ennek megfelelően vagy nyíltan kitértek a nyelvi humorjelenségek vizsgálata elől, mint Austin (1962/1990: 45) és Searle (1969/2009: 70), vagy egyszerűen nem ismerték fel a humor általános jelentőségét saját teóriájuk univerzális érvényességének megítélése szempontjából (Grice 1975). Tanulmányommal ahhoz szeretnék hozzájárulni, hogy a humor mielőbb elnyerje az őt megillető helyet a hazai pragmatikakutatásban és -oktatásban, hiszen lépten-nyomon találkozunk vele a társalgástól a szórakoztatóipar műfajain át a művészetekig, segít abban, hogy élesebb fényben lássuk a különböző elméleti keretek erősségeit és gyengéit, azonkívül – ami szintén nem lebecsülendő – általa szemléletesebben el tudjuk magyarázni a pragmatikával ismerkedőknek (és alkalmasint gyorsabban meg tudjuk velük értetni), mivel foglalkozik ez a tudományterület.

Az elmúlt három évtized uralkodó nyelvészeti humorinterpretációja a Victor Raskin (1985) nevéhez fűződő szemantikai forogatókönyv-elmélet volt annak továbbfejlesztett változataival (Attardo–Raskin 1991; Attardo 1994: 195–229; Raskin–Attardo 1994; Raskin et al. 2009; Taylor 2014). Ezért először, a **2.** szakaszban ezt az elgondolást mutatom be és bírálom röviden. Ki fog derülni, hogy Raskin nem tudja szemantikai keretek között tartani elméletét, egy-oldalúan a vicc műfajára, sőt annak csupán egyik típusára koncentrál, így számos ellenpélda korlátozza modelljének érvényességi körét. Valójában Raskin és tanítványai is hivatkoznak pragmatikai fogalmakra, de nem teszik világossá, hogy a humor alapvetően nem szemantikai, hanem pragmatikai jelenség. A meghatározó pragmatikaelméletek közül a **3.** szakaszban a beszédaktus-elmélet, a **4.**-ben a (neo-)grice-i társalgáslogika, az **5.**-ben pedig a relevanciaelmélet lehetőségeit és fogyatékoságait teszem mérlegre, hogy az olvasó eldönthesse, melyiknek van a legjobb „humorérzéke”. Ugyanezt a három pragmatikai keretet tárgyalja könyvének 8–9–10. fejezetében Andrew Goatly (2012), akinek elemzéseit és észrevételeit számos ponton ki fogom egészíteni. Példáimat kilenc különböző műfajból (anekdota, bohózat, filmvígjáték, konferansz, nonszensz meseregény, novella, sci-fi film, stand-up comedy, vicc) merítem, hogy minél színesebb és megalapozottabb képet vázolhassak fel a humor pragmatikájáról.

---

* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék.

2. A humor szemantikai forgatókönyv-elmélete

Raskin és munkatársai (2009: 297) szerint az alábbi vicc valószínűleg az egyik legismertebb és – éppen ezért – legutáltabb a humorkutatásban (Raskin 1985: 32, 100):

- (1) – Itthon van a doktor? – kérdi suttogó hangon egy hörghurutos beteg.
– Nincs. Jöjjön be gyorsan! – súgja válaszul az orvos csinos, fiatal felesége.¹

Ezzel illusztrálja ugyanis a minden bizonnyal legidézettebb nyelvészeti humormonográfia azt a **fő hipotézisét**, hogy egy szöveg két feltétel teljesülése esetén tekinthető viccet tartalmazó szövegnek: (i) a szöveg a maga egészében vagy részben két különböző forgatókönyvhöz illeszkedik, és (ii) a két forgatókönyv ellentétes egymással (Raskin 1985: 99). Mivel az (i) és a (ii) szükséges, együtt pedig elégséges feltételei lennének a szöveg humorának, az is cáfolhatja Raskin hipotézisét, ha találunk olyan szövegeket, amelyek annak ellenére humorosak, hogy nincs bennük két ütköző forgatókönyv, és az is, ha van ugyan forgatókönyv-ütközés, de az nem humoros. Mielőtt azonban máris ellenpéldákat keresnénk, vizsgáljuk meg behatóbban a **humor szemantikai forgatókönyv-elméletének** (Semantic Script Theory of Humor, röviden: SSTH) alapfogalmait és eddigi fejlődéstörténetét.

A **forgatókönyv** Raskin (1985: 81) szerint a szavakat körülvevő, általuk előhívott szemantikai információk egy nagyobb, szervezett egysége, amellyel a valóság egy szeletét képezzük le az elménkben. A szavak által kódolt fogalmak függőségi hálót alkotnak: egyik képes felidézni a másikat és az ahhoz tartozó további információkat, a megértés pedig nagyban támaszkodik ezekre a gráfként ábrázolt és metaforikusan forgatókönyvnek nevezett információstruktúrákra, amelyeket a világ megismerése során sajátítunk el.² A forgatókönyveknek vannak szereplőik különböző tulajdonságokkal, jellemző tevékenységekkel, állapotokkal, motívációkkal, valamint egymást követő részeseményekre, cselekményekre tagolódhatnak megfelelő fázisokkal, helyszínekkel, kellékekkel, időintervallumokkal és egyéb kontextuális sajátosságokkal. Az (1)-beli vicc kiinduló forgatókönyvét Raskin ORVOS-forgatókönyvnek, a másikat SZERETŐ-forgatókönyvnek nevezi: a poén abból származik, hogy az orvos fiatal és csinos felesége a beteg suttogó beszédét a SZERETŐ forgatókönyvhöz társított diszkréció jeleként értelmezi (titkos viszony), és eszerint viselkedik, amikor beinvitálja a látogatót. Ez a reagálás a beteg kérdésére ellentmond az ORVOS-forgatókönyvnek, amely a doktor távollétében kizárja a következő szokásos részesemény, az orvosi vizsgálat azonnali lefolytatását. A vicc hallgatója abból, hogy a nő gyorsan behívja a beteget *annak ellenére*, hogy nincs otthon a férje, és szintén suttogó hangon válaszol, arra következtet, hogy nem betegként, hanem lehetséges szeretőként tekint rá. Így az ORVOS-forgatókönyv érvényét veszíti, és helyébe lép a SZERETŐ-forgatókönyv. Az átfedés a szövegben Raskin szerint nem teljes, de nem is egészen részleges, valahol a két véglet között helyezhető el.

Igen sokféle – gyakran *ad hoc* – ellentét vagy ütközés állhat fenn a forgatókönyvek között a viccekben, amit az elméletnek nyilvánvalóan értelmeznie kell (Raskin 1985: 107–114). További kritikus pont, hogy Raskin megkülönbözteti a verbális kommunikáció két módját, a „jóhiszemű” (*bona-fide*) és a „nem jóhiszemű” (*non-bona-fide*) kommunikációt. Míg az előbbi komoly, őszinte információközlési szándékkal jár, és a grice-i (1975) együttműködési elv (Cooperative Principle, röviden: CP) vezérli a társalgási maximák betartásával, az utóbbi

¹ “Is the doctor at home?” the patient asked in his bronchial whisper. “No,” the doctor’s young and pretty wife whispered in reply. “Come right in.”

² Raskin nem választja precízen szét a másoknál árnyaltan vagy kevésbé árnyaltan megkülönböztetett **fogalmi kereteket** (frame) vagy **fogalmi tartományokat** (conceptual domain), **sémákat** (schema) és **forgatókönyveket** (script), hanem ezek együtt vannak jelen az ő forgatókönyv-értelmezésében (vö. Schank 1975; Schank–Abelson 1977; Rumelhart 1980; Andor 1985; Raskin 1985: 80–85; Lakoff 1993; magyarul: Beaugrande–Dressler 1981/2000: 127–128; László 1981, 1983; Pléh 1998: 199–200; Schank 1999/2004; Kövecses 2002/2005; Dobi (szerk.) 2008; Kövecses–Benczes 2010; Csúry 2011; Tolcsvai Nagy 2013: 152–157).

ennek ellenkezője külön rá alkalmazott együttműködési elvvel és maximákkal. Amikor viccet mesélünk – vélekedik Raskin –, áttérünk a kommunikáció jóhiszemű módjáról a nem jóhiszeműre, és a következő viccmaximákhoz tartjuk magunkat (1985: 103):

Mennyiség: „Pontosan annyi információt adj, amennyi szükséges a vicchez!”

Minőség: „Csak olyasmit mondj, ami összeegyeztethető a vicc világával!”

Viszony/relevancia: „Csak olyasmit mondj, ami releváns a vicc szempontjából!”

Mód: „Mondd el hatásosan a viccet!”

De vajon szükségszerű-e a viccmesélés kivonása a grice-i együttműködési alapelv hatálya alól? Az ugyanis úgy szól, hogy a beszélő társalgási hozzájárulása igazodjon a beszélgetés elfogadott céljához vagy irányához (Grice 1975: 45, 1989/2011: 31). Ez a cél vagy irány azonban az interakció során változhat: lehet történetesen a viccmesélés is, s ha éppen viccet mesélünk, amit mindenki elfogad, akkor ehhez a célhoz igazodunk, ennek megfelelően kommunikálunk. Észrevehetjük, hogy Raskin viccmaximái nem új társalgási maximák, hanem egyszerű kontextuális alkalmazásai a grice-i CP alá rendelt maximáknak a viccre mint kommunikációs műfajra vagy cselekvéstípusra (Mooney 2004: 904). Alighanem azért vezeti be Raskin a nem jóhiszemű kommunikációra vonatkozó sajátos együttműködési elvet, mert úgy értelmezi Grice klasszikus cikkének egyes kitételeit, hogy a CP-ben említett cél vagy irány mindig a lehető leghatékonyabb információcsere, amelynek része az őszinteség (l. a grice-i minőség kategóriáját): a vicc nem közöl komoly információt, amit pedig közöl, azt nem komolyan, nem „őszintén” közli. Ezért vannak, akik vitatják a jóhiszemű és nem jóhiszemű kommunikációs mód közötti váltás egész elképzelését a CP „megkettőzésével” és az állítólagos viccmaximák bevezetésével együtt (Kotthoff 1998, 2006; Dynel 2008, 2009; magyarul: Riszovannij 2008).

A **forгатókönyvváltást**, amely a vicc raskini magyarázatának kulcseleme, nyelvi tényezők idézik elő. Ezek rendszerint két típusba sorolhatók: a kétértelműség (ambiguitás) vagy az ellentmondás (kontradikció) valamely formája a **kiváltó** (trigger). Az (1)-ben ún. nem folytonos ellentmondás készíti a hallgatót (és a vicc világán belül a beteget, bár erről nem esik benne szó) forгатókönyvváltásra: a „nincs itthon” és „jöjjön gyorsan be” ellentmondása nem jóhiszemű kommunikációra utal, és csak egy másik forгатókönyv keresésével oldható fel. A „csinos, fiatal feleség” és a sűgva adott válasz olyan következtetések sorát indítja el, amelyek eredménye a viccszövegnek a SZERETŐ-forгатókönyvbe való beillesztése lesz. Kérdés, hogy akkor és attól válik-e nem jóhiszeművé a kommunikációs mód, hogy eljutunk az orvosfeleség válaszához látszólagos ellentmondásáig, vagy mivel eleve tudjuk, hogy viccet hallunk, kezdetűl fogva „nem jóhiszemű” várakozással haladunk előre a megértés útján. Raskin arra törekszik, hogy – a generatív nyelvészet szemléletét átvéve – azt a szemantikai humorkompetenciát modellezze, amellyel egy átlagos felnőtt anyanyelvi beszélő feltételezhetően rendelkezik, és amely révén egy vicc tartalmát fel tudja dolgozni. Aprólékos elemzését (1985: 117–127) azonban pragmatikai következtetések szűvik át (pl. 'A beteg azért jött, hogy az orvos meggyógyítsa'; 'Ha az orvos nincs otthon, a gyógyulás szempontjából haszontalan bemenni a lakásába'; 'A feleség félreérti a páciens jövetelének célját'), így még ha el is fogadnánk, hogy a forгатókönyvekben tárolt tudás tisztán szemantikai természetű, a forгатókönyvek hozzákapcsolása a konkrét szöveghez, egy forгатókönyv rossz vagy elégtelen voltának megállapítása és a releváns új forгатókönyv megtalálása nem modellezhető a szemantika határain belül. Az új forгатókönyv kiváltójaként Raskin hivatkozhatna a grice-i maximákra, mindenekelőtt a mód szupermaximájára („Légy könnyen érthető!”) és egyik almaximájára („Kerűd a kétértelműséget!”), esetleg bevezethetne egy további almaximát („Kerűd az ellentmondást!”), ám ehelyett ragaszkodik a nem jóhiszemű viccmaximákhoz. Legnevesebb tanítványa, Attardo (2008) szakít azzal a felfogással, amely a „szemantikai mechanizmusok” címszó alatt összemosza a

viccmegértés szemantikai és pragmatikai műveleteit, és jobban kibontja a maximasértést mint humorösszetevőt (Attardo 1993, 1994: 271–292; l. a 4. szakaszban).

Minthogy az emberek tapasztalati valósága számos tekintetben különbözik, egyes forgatókönyvek nem mindenkinek a fejében léteznek, vagy nem elég kidolgozottak ahhoz, hogy a rájuk épülő viccek könnyen érthetők legyenek:

- (2) ... és akkor Gutenberg kiadta az utasítást:
– Nyomás, fiúk!

Ha valaki nem tudja, hogy Johannes Gutenberg forradalmasította találmányaival a könyvnyomtatást a XV. században, akkor nem rendelkezik azzal a tudáskerettel vagy forgatókönyvvel, amelyet a „Nyomás, fiúk!” megnyilatkozás hétköznapi forgatókönyve átfedhetne vagy felválthatna. Ez azonban Raskin és követői számára nem a humorkompetenciához, hanem a performanciához tartozó körülmény: a forgatókönyv-elmélet nem foglalkozik olyan külső tényezőkkel, mint hogy ki és miért talál vagy nem talál szellemesnek egy viccet, nevet vagy nem nevet rajta, melyik vicc jobb a másíknál, hogyan lehet egy viccet jól vagy kevésbé jól előadni, stb., mert a humor efféle aspektusait a performancia körébe utalja (Attardo 2008; Taylor 2014: 455).

Az SSTH modellje a viccekre szűkítette le a nyelvi humor vizsgálatát, és nem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy két vicc mennyire hasonló egymáshoz (azon túl persze, hogy ugyanazok vagy nem ugyanazok a forgatókönyvek ütköznek benne). A hatókör szélesítésére törekvő revízió nem sokáig késett: Attardo és Raskin (1991; l. még Attardo 1994: 219–229; Raskin–Attardo 1994) „**a nyelvi humor általános elmélete**” (General Theory of Verbal Humor, röviden: GTVH) nevet adta az új változatnak, amely a szerzők szándéka szerint nyitni kívánt a nyelvtudomány szemantikán kívüli ágai, főleg a szövegnyelvészet, a narratológia és a pragmatika felé. Ezt a nyitást képviseli az az öt **tudásforrás** (Knowledge Resources), amelyekkel a forgatókönyv-ellentétet kiegészítették: a logikai mechanizmus, a szituáció, a célpont, a narratív stratégia és a nyelv. Mindegyiknek megvan a szerepe. A logikai mechanizmus feltárásával magyarázhatjuk meg, milyen kvázilogikai érvelés vezet el a két forgatókönyv ütközéséhez. Bármely humoros szöveg feltételez valamilyen szituációt, amelynek egyes elemeit középpontba helyezi, másokat mellőzi. A célpont a humor áldozata: lehet egy konkrét személy (pl. Monica Lewinsky), egy típus (pl. az agresszív kismalac), egy hivatás (pl. a rendőr) vagy egy etnikum (pl. a skót) képviselője, de lehet átlagember, „semleges” vagy hóbortos karakter is. A narratív stratégia a szöveg retorikai szerkezetét írja le (pl. találós kérdés, egyszerű elbeszélés, rövid dialógus bevezetővel, hosszabb dialógus több szereplővel stb.). Végül a nyelv az a paraméter, amely a szöveg pontos megfogalmazására, a humor szempontjából funkcióval rendelkező kifejezések megválasztására vonatkozik. Látjuk tehát, hogy a forgatókönyvek egyes alkotóelemei szétszóródnak (pl. célpont, szituáció), más, Raskin (1985) által korábban elhanyagolt tényezők pedig bekerülnek a GTVH-ba (pl. logikai mechanizmus, narratív stratégia). Ami nem módosul, az a forgatókönyvek ütközése és a váltás a nem jóhiszemű kommunikációs módra. A viccek összehasonlítása aszerint történik, hány tudásforrásban egyeznek, és ha ez a szám egyforma, akkor az a két vicc hasonlóbb, amelyekben magasabbra rangsorolt tudásforrások mutatnak egyezést (a tudásforrások tudniillik hierarchiát alkotnak). Egy rövidre fogott, informális GTVH-viccelemzés a következőképpen fest (Attardo 2008: 1205–1206):

- (3) Egy óceán fölött szálló repülőgép pilótája bekapcsolja a mikrofont, és bejelenti az utasoknak, hogy mindkét hajtómű meghibásodott, ezért a gép húsz percen belül le fog zuhanni. Kitér a pánik. Egy fiatal nő feláll, és így szól:
– Még soha nem voltam együtt férfival. Át akarom élni, mielőtt meghalok. Van valaki, aki megmutatná, milyen érzés igazi nőnek lenni?

Egy fiatalember feláll, letépi az ingét, odanyújtja a nőnek, és azt mondja:
– Tessék! Vasald ki!³

Kezdjük a szituációval: egy repülőgépet kell elképzelnünk, amint az óceán fölött száll. Ez egyet jelent a REPÜLŐGÉP forgatókönyv aktiválódásával a fejünkben, amely tartalmazza a pilótát, az utasokat, a kommunikáció módját közöttük, és jó néhány egyéb, itt lényegtelen részletet. A vicc célpontja – legalábbis első pillantásra – a fiatal nő, aki szokatlan, bár a végveszély miatt bizonyos értelemben akceptálható kérésével működésbe hozza a SZEX forgatókönyvet („férfival együtt lenni”, „megmutatni, milyen érzés igazi nőnek lenni”). Először úgy látszik, mintha a fiatalember ennek a forgatókönyvnek megfelelően kezdene el viselkedni („letépi az ingét”), de a befejezés – odaadja az ingét a nőnek, és azt mondja neki, hogy vasalja ki – egy másik forgatókönyv (VASALÁS) lehívását eredményezi, amely összeegyeztethetetlen a SZEX forgatókönyvvel. Emiatt a vicc olvasójaként vagy hallgatójaként újra kell értelmeznünk a szöveget. Fölfedezzük, hogy a nő idézett szavainak egy másik, aligha szándékolt „szociológiai” értelmezést is lehet tulajdonítani: milyen egy férfival együtt élni, milyen érzés nőnek lenni egy olyan társadalomban, amelyben a házimunkából a nőkre jóval nagyobb rész hárul, mint a férfiakra. A vasalás tipikus házimunka, amelyet jellemzően a nők végeznek, így a VASALÁS forgatókönyv belesimul a szélesebb HÁZIMUNKA forgatókönyvbe, és ez ütközik aztán humorosan a SZEX forgatókönyvvel. A vicc ideologikus: valódi célpontjai a nők, nem a benne szereplő konkrét női karakter. Narratív stratégiája egyszerű történetbeszélés párbeszédese befejezéssel, ami bevett formája a műfajnak. A nyelvi tudásforrás szintjén kell figyelembe vennünk az eufemisztikus, utóbb kétértelműnek bizonyuló kérést, amely teljesen expliciten megfogalmazva (pl. „Van valaki, aki szeretkezne velem?”) nem adna lehetőséget a „félreértésre”, amely a logikai mechanizmus szintjén elemezhető és járul hozzá a GTVH komplex interpretációjához.

A forgatókönyv-elmélet harmadik verziója, a **humor ontológiai szemantikai elmélete** (Ontological Semantic Theory of Humor, röviden: OSTH) nem korrigálni kívánja a GTVH-t, hanem – lépést tartva a számítási rendszerek fejlődésével – teljes egészében formalizálni. Nem egészíti ki tehát semmilyen új komponenssel elődjét, hanem a nyelvi feldolgozás folyamatát igyekszik automatizálni, hogy a számítógép emberi beavatkozás nélkül levezesse a humoros szöveg forgatókönyveit, és algoritmizálja a köztük lévő ellentétet. Ez igen ambiciózus cél, hiszen az emberi következtetések – Arisztotelész óta tudjuk – enthümatikusak, azaz valószínűsített és implicit premisszákat is sűrűn alkalmaznak, nem beszélve arról, milyen bonyolult feladat betáplálni a számítógépbe a „világtudást” és a változásoknak kitett jelentéseket. A statikus tudásforrások magukba foglalják egyrészt az „ontológiát”, amely tartalmazza a nyelvfüggetlenül kódolt fogalmakat és a köztük lévő szemantikai viszonyokat, másrészt a feldolgozott nyelvek lexikonjait, hozzákapcsolva a szavakat az ontológia fogalmaihoz, harmadrészt pedig a tulajdonnevek szótárát, amelyben emberek, országok, szervezetek stb. nevei szerepelnek olyan leírással, amely összeköti őket az ontológiai fogalmakkal és más tulajdonnevekkel. Egy szemantikai szövegelemző program belelát ezekbe az adatokba, és megalkotja a betáplált szöveg (pl. egy vicc) ún. szövegjelentés-reprezentációját.

Raskin és kollégái (2009) ragaszkodnak ahhoz, hogy az OSTH-t csak saját ismérvei szerint lehet bírálni, informális alapon nem cáfolható, mint ahogy az SSTH-t és a GTVH-t is komolyan veendő elméletként mutatják be. Némiképp azért árukkodó, hogy sem Attardo (2008), sem Raskin és kollégái (2009) nem reflektálnak Morreall (2004) alig hétoldalas cikkére, aki olyan ellenpéldákkal szembesíti a forgatókönyv-elmélet bármely változatának híveit, amelyek

---

³ The pilot of a plane flying over the ocean comes on the intercom and announces that both engines are malfunctioning and the plane will crash in twenty minutes. Panic ensues. A young woman stands up and says: “I have never been with a man. I want to experience that before I die. Is there anyone who will make me feel like a real woman?” A young man stands up, rips off his shirt, hands it to her and says: “Here! Iron this!”

alapjaiban kérdőjelezik meg azt a lényegében három évtizede változatlan tézist, hogy a humor lényege a forgatókönyv-ütközés és a nem jóhiszemű kommunikációs módra való „átkapcsolás”. Egyik példája váratlan forgatókönyvváltást tartalmaz, de nem humoros, inkább ijesztő. Az *Alkonyzóna* (The Twilight Zone) című sci-fi sorozat egyik epizódjáról van szó, amelyben egy Chambers nevű ember, aki egy asztalon fekszik egy űrhajó zárt kabinjában, elmeséli, hogyan került oda. Egy áprilisi napon idegen űrhajók szálltak le a Földön. Az idegenek („kanamitok”) egyike megjelent az ENSZ képviselői előtt, és közölte, hogy barátként jöttek, új technológiát kínálnak föl az emberiségnek, az éhezés megszüntetését ígérik, és meghívják az embereket, látogassák meg bolygójukat. Chamberstől azt is megtudjuk, hogy ő az Egyesült Államok kormányának alkalmazásában állt, és egy kódfejtő csoport tagjaként le kellett fordítania a kanamitok által hozott könyvet. A címét úgy értelmezték, hogy *To Serve Man* (‘Az embert szolgálni’), de a szöveggel nem boldogultak. Az emberek elfogadták a kanamitok ajánlatát: a sivatagokból kertek lettek, a hadseregeket feloszlatták. A következő jelenet sorban álló embereket mutat, akik a kanamitok bolygójára induló gépbe készülnek beszállni. Izgatottan találgatják, mi vár rájuk. Chambers is indulni készül az egyik járatral. Ahogy megy föl az űrhajó lépcsőjén, az asszisztense, Pat, aki tovább dolgozott a kanamitok könyvén, odarohan hozzá. A kanamitok visszatartják, de ő azt kiabálja, hogy ne szálljanak fel az űrhajóra, mert a *To Serve Man* nem más, mint egy szakácskönyv (‘Az embert felszolgálni’). Chambers menekülne, de egy kanamit gyorsan betuszkolja az űrhajóba. Majd visszatérünk a „jelenbe”: Chambers a kamerába néz, és azt mondja: nem számít, vele vagyunk-e az űrhajón, vagy a Földön maradtunk, a kanamitok meg fognak enni bennünket. A két ütköző forgatókönyv a HUMANITARIZMUS és a KANNIBALIZMUS: Chambersék rosszul értelmezték a könyv kétértelmű címét, ami az emberiség vesztét okozta. A forgatókönyv-ellentét tehát nem elégséges feltétele a verbális humornak.

Ám nemcsak nem elégséges feltétel, de nem is szükséges. Kellér Dezső egyik konferansza (*Le a sablonnal!*) „újszerűen” fejez be különböző témákat – ami annyit jelent, hogy a jól ismert forgatókönyvek megszokott, izgalmas cselekményfordulatai helyett valami banális dolog a végkifejlet. Vegyük például a detektívregény-témát:

- (4) Egy London környéki elhagyott kastélyban holtan találják az előkelő és dúsgazdag lordot. Minden jel arra mutat, hogy a tettes Harry, egy szimpatikus fiatalember, aki már régóta udvarol a lord lányának. A gyilkosság éjszakáján az éjjeliőr látta feldúltan sétálni a kastély körül, a parkban felfedezik a lábnyomait, a daktiloszkópus kétséget kizáróan megállapítja, hogy az ablakpárkányon talált ujjlenyomatok Harrytól származnak, végül az ő zsebében találják meg azt a revolvert, amelynek a kaliberébe pontosan beleillik a gyilkos golyó. Egyre jobban szorul a hurok a rokonszenves fiatalember nyaka körül, amikor végre kiderül, hogy valóban ő a gyilkos.

A (4)-ben nincs forgatókönyv-átfedés és ellentét, van viszont forgatókönyvtörés, és ez is elegendő a humoros hatáshoz. Morreall (2004: 399) többek között Raskintól (1985: 143–144) vesz át egy példát, amelyben nem vél fölfedezni ütköző forgatókönyveket, csak a grice-i minőség első maximáját sértő túlzást, amelyet nem veszünk komolyan (belépve a félig üres terembe az előadó valami efféjét mond: „Tudtam, hogy tömegek fognak várni”). Utal arra is, hogy a velünk vagy ismerőseinkkel megesett vicces történetek mesélése közben aligha térünk át a raskini nem jóhiszemű kommunikációs módra.

Mindebből az következik, hogy a raskini forgatókönyv-elmélet egyik változata sem emelkedhet a humor *általános* elméletének rangjára, hiszen (i) nincs mindig forgatókönyv-ütközés a humoros szövegekben/megnyilatkozásokban, és (ii) ha van is forgatókönyv-ütközés, nem feltétlenül lesz tőle humoros a szöveg/megnyilatkozás. Bár különösen a GTVH nagyon jól boldogul számos humoros szöveggel (főleg persze a standard viccekkel), kétséges a nem jóhi-

szemű kommunikációs módra való átváltás és a grice-i CP megsértésének gondolata, a vicc-maximák szükségessége és státusa, valamint nincs tisztázva a szemantika és a pragmatika közötti munkamegosztás a humormegértésben. Így szabad a terep más elméleti megközelítések számára. Tekintsük át először, mik a perspektívái a beszédaktus-elméletnek, ha a humorjelenségekre próbáljuk meg alkalmazni.

3. Humoros beszédaktusok

Austin (1962/1990) William James-előadásainak első darabjában megkülönbözteti a **cselekvésértékű megnyilatkozásokat (performatívumok)** a **valóságleíró megnyilatkozásoktól (konstatívumok)**, a másodikban pedig felvázolja azokat a **szerencsefeltételeket**, amelyek teljesülése elengedhetetlen egy performatívum – például egy köszönés, jókívánság, gratuláció, meghívás, leánykérés, gyónás, ítélethirdetés, reklamálás – sikeres végrehajtásához (i. m. 40):

(A1) Léteznie kell egy hagyományosan elfogadott, konvencionális hatású eljárásnak, melynek során bizonyos személyeknek adott körülmények között meghatározott szavakat kell kimondaniuk, továbbá:

(A2) az adott esetben az érintett személyeknek és körülményeknek meg kell felelniük az ilyen helyzetek kívánalmainak.

(B1) Ezt az eljárást minden résztvevőnek helyesen és

(B2) maradéktalanul végre kell hajtania.

(I1) Amennyiben, amint az gyakran előfordul, az eljárást végrehajtó személynek bizonyos gondolatokat vagy érzéseket tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóinak valóban gondolniuk, illetve érezniük kell az említett gondolatokat, illetve érzéseket, és a megfelelő magatartásra is hajlandóságot kell mutatniuk, továbbá

(I2) később ténylegesen így is kell viselkedniük.

Mind a hat szerencsefeltétel csorbulása – igaz, eltérő módon és következménnyel – sikerületlenné teszi a performatív megnyilatkozást. A sikerületlenség humoros hatást kelthet, ahogy Austin (fiktív) példának némelyike mutatja (pingvinek megkeresztelése, valakinek a kinevezése, aki már ki van nevezve, névadó ceremóniákon szereptévesztés vagy nem az előzetesen egyeztetett név kimondása). Eszünkbe juthat erről Aliz, Lewis Carroll badar mesevilágának hőse, akit álmában, „Csodaországban” egy tárgyalás tanújaként hallgatnak meg, holott semmit sem tud az ügyről. S bár a bírósági tárgyalás megfelel az A1 feltételnek, a résztvevőket (meg-elevenedett kártyalapok, mindenféle állatok) megismerve az A2 felől már erős kétségeink támadnak, a B1 feltételt pedig durván megsérti a történetbeli királyné, aki az esküdtek döntését *megelőzően* szeretné végrehajtani az ítéletet (vö. a forгатókönyv-elmélettel), amin Aliz föl is háborodik. Egy performatívum előfeltételezhet vagy implikálhat tényeket – fűzi hozzá a szerencsefeltételekhez Austin –, s ha ezek a tények esetleg nem állnak fenn, a megnyilatkozás megint csak sikertelen, emiatt olykor mulatságos lesz. Újra Carroll történetét idézve, Alizt az Eszelős Kalapossal teázó Pünkösdi Nyúl borral kínálja, noha tudja, hogy nincs bor az asztalon (Aliz szerint ez illetlenség), majd később azt mondja neki, hogy igyon még egy kis teát, mire a kislány azt feleli, hogy eddig semennyit sem ivott, úgyhogy nem ihat még többet.⁴

Bár a Pünkösdi Nyúl „nagyon komolyan” mondja Aliznak, hogy igyon még egy kis teát, mi, olvasók egyáltalán nem vesszük komolyan szavait. Austin tartózkodik a nem komoly megnyilatkozások elemzésétől: üresnek, érvénytelennek minősíti a színész által színpadon előadott, versben leírt vagy viccbe előforduló megnyilatkozásokat. Az efféle komolytalan használat szerinte „élősködik a normális használaton – oly módon, ami már kimeríti a nyelv

⁴ Az előfeltevés fogalmáról és az implikáció fajtáiról l. pl. Levinson 1983; Kiefer 2000; Huang 2011.

kilúgozásának fogalmát”⁵ (Austin 1962/1990: 45; l. Searle 1969/2009: 70). Bármit is jelentenek az eredeti szövegben is dőlt betűvel kiemelt metaforikus kifejezések, bennünket éppen ez a fajta nyelvhasználat érdekel, és a nyelv „kilúgozása” helyett inkább amiatt kell aggódnunk, hogy a szerencsefeltételek sérülése még kevésbé biztos záloga a humoros hatásnak, mint a forgatókönyv-ütközés. Nincs kizárva ugyanis, hogy aki nem rajong a nonszensz elbeszélésekért, nem fog Aliz kalandjain sem jókat derülni – nem beszélve, mondjuk, a család őszintétlenségekről, amelyek a *TI* feltételt veszik semmibe.

Az előadások során Austinban egyre erősödik a meggyőződés, hogy a konstatívumok nem választhatók olyan egyszerűen szét a performatívumoktól, mint azt első pillantásra hitte, ezért felváltja e fogalmi dichotómiát a **lokúció–illokúció–perlokúció** trichotómiával. Minden megnyilatkozás cselekedet abban az értelemben, hogy kimondtuk, értelemmel és jelöllettel ruházva fel a benne lévő szavakat (lokúció), de abban az értelemben is – és ez az igazán lényeges –, hogy valamilyen kommunikációs értéket vagy erőt tulajdonítunk neki (illokúció). Lokúciós és illokúciós aktusunk révén ráadásul különféle hatásokat válthatunk ki a beszélgetőtársakban: meglephetjük, megneveztethetjük, fölbosszanthatjuk, megijeszthetjük, meggyőzhetjük, meghathatjuk őket (perlokúció). A humor mindhárom cselekvésfajtában tetten érhető.

A **lokúció** Austinnál újabb három részcselekvésre tagolható: a **fonetikus aktus** zajok kibocsátása, a **fatikus aktus** hangsorok vagy szavak kiejtése, a **rétikus aktus** pedig jelentés hozzárendelése a kimondott szavakhoz (1962/1990: 100–105). Kosztolányi Esti Kornélja a bolgár kalauzzal való „társalgást” azzal indítja meg, hogy a vállára teszi a kezét, felvonja a szemöldökét, és azt mormogja, hogy „Na?”. Ezután a kalauz elkezd beszélni, és a bolgárul pár egyszerű szón kívül semmit nem tudó Esti pusztán a nem verbális kommunikáció egyes eszközeivel (mimika, gesztusok) és az „igen”, „nem” szavak ötletszerű használatával végig sikeresen fenn tudja tartani azt a látszatot, hogy tökéletesen érti a kalauz történetét. Érdekes kérdés, hogy Esti eme szórványos lokúciós aktusai milyen illokúciós értéket vesznek fel: Esti figyelmet mímél, és igyekszik megfelelő időközönként úgy reagálni, mintha pontosan követné a kalauz gondolatmenetét. Számára a kalauz megnyilatkozásainak jelentése és illokúciós értéke megfejthetetlen, a kalauz pedig valamilyen illokúciós értéket mindig tulajdonít Esti többféle-képpen értelmezhető „igen”-jeinek és „nem”-jeinek, sőt ezek olykor látható perlokúciós hatást is gyakorolnak rá – például érzelmeket váltanak ki belőle. A viccek között könnyen találunk tisztán fonetikus (5), fatikus (6) és rétikus (7) poénra épülőket:

(5) Mózes bácsi álldogál a román–magyar határon. Elkurjantja magát, majd fülelni kezd. Aztán megismétli: kiabál, fülel, kiabál, fülel. Odamegy hozzá a román határőr, és megkérdi:

– Ej, Mózi bá’, mit csinál maga itt?

– Kipróbáltam, és úgy igaz: onnan még a visszhang se jön vissza!

Az (5)-ben a székely Mózes bácsi kurjantásai a „kibocsátott zajok” (fonetikus aktus), amelyek fatikus, rétikus és illokúciós aktusnak nem tekinthetők. A román határőrnek adott magyarázattal ezeknek a fonetikus aktusoknak a végrehajtása csakis Mózes bácsi számára értelmes cselekedet. Itt a fonetikus aktus nem önmagában, hanem egy nem szó szerinti kifejezés („onnan még a visszhang se jön vissza”) literalizációjával együtt szállítja a humort (vö. pl. Forgács E. 2005; Forgács T. 2007: 164–170), ami a viccek nyelvészeti osztályozásának egyik szempontja, az austini beszédaktus-elmélet felől nézve pedig rétikus mozzanatot is tartalmaz.

Fatikus aktus a *morfondíroz* (’töpreng’) igéből elvont, nem létező „morfondír” főnév használata az alábbi rendőrviccben, amely a „buta rendőr” sztereotípiát táplálja:

---

⁵ „Language in such circumstances is in special ways – intelligibly – used not seriously, but in ways *parasitic* upon its normal use – ways which fall under the doctrine of the *etiolations* of language.”

- (6) Fiatalok ricsajoznak a Körút sarkán, elég hangosak és feltűnőek. Odamegy hozzájuk a közeg:
- Maguk mit csinálnak itt?
  - Morfondírozunk.
  - Na, adják csak ide azt a morfondírt!

A rétikus humor példajaként könyvelhetünk el minden olyan poént, amely a szavak, kifejezések először aktiválódó ún. vezérjelentését (vö. Giora 2003; magyarul Nemesi 2009: 82–87) váratlanul más lehetséges (szó szerinti vagy egyéb) jelentésükkel cseréli fel:

- (7) Burgonyáné csodálkozva kérdi az urától:
- Nem értem, miért hoztál nekem vattát a születésnapomra?
  - Miért, hát nem fülbevalót kértél?

A *fülbevaló* szó a *fülbe való násfa*, *fülbe való gyémánt* típusú szerkezetekből keletkezett összetétellel válással és jelentéstapadással (Zaicz (főszerk.) 2006: 237). Fülcimpába kapcsolva hordható ékszert jelent, amely lehet nagyon szép és értékes, ezért szívesen ajándékozzák férfiak a feleségüknek, például születésnapjukra. A vatta viszont nem ajándéktárgy, hanem olcsó háztartási és egészségügyi kellék, s bár a fülbe is szoktak vattát tenni, a *fülbevaló* lexéma csak az ékszert denotálja. A (7)-ben a zsupori Burgonya a *fülbevaló* szóösszetételt visszaalakítja *fülbe való* szószervezetté.

Bármilyen sok vicc és más humoros szöveg helyezhető is el a lokúció szintjén, a beszédaktus-elmélet érdeklődésének fókuszában – Searle (1969/2009) alapműve óta különösen – az illokúciós aktusok állnak, mert ezeket tekinti a nyelvi kommunikáció minimális egységének (l. Searle 1965: 222). A humor-szakirodalomban Hancher (1980) és Goatly (2012: 205–222) is az illokúciós aktusokra koncentrálnak. Számos változat lehetséges. Először is Searle (1969/2009: 70) az illokúciós aktusok komolyságát a „normális bemeneti és kimeneti feltételek” megvalósulásához köti, azaz nem lehet olyasféle fizikai akadály a kommunikációnak, mint a beszédképtelenség, halláskárosodás, zaj, ismeretlen idegen nyelv stb., ahogy a színjátás és a vicceselés sem teljesíti ezt a kiinduló kritériumot. A (8)-ban a pincér visszakerdezője nemcsak arra utal, hogy rosszul hall, hanem arra is – ettől lesz vicc belőle –, hogy az övé a vendég levesébe esett hallókészülék:

- (8) – Hé, pincér! Egy hallókészülék van a levesemben!
– Mit mond, uram?

Ha teljesülnek a normális bemeneti és kimeneti feltételek, a következő humorforrás a kontextusba nem illő illokúciós aktus lehet:

- (9) – Szóval, Torma néni, rossz a szíve, a fél tüdeje nem működik, az erei szinte teljesen elmeszesedtek... Maga halálos beteg.
– De doktor úr, ugye azért tud valami biztatót is mondani?
– Hajrá, Torma néni!

Ebben a viccben az a biztatás, amelyet Torma néni kap az orvosától, morbid, hiszen a halálos beteg idős asszony nem versenyez semmiféle játékban vagy sporteseményen – legfeljebb az életéért küzdhet, amihez viszont másfajta, empatikus biztatást illene kapnia. Mondhatjuk, hogy a „Hajrá!” buzdítás mint illokúciós aktus – Raskin nyelvén – előhívja a játék vagy sport

forгатókönyvét, amely bizarr módon ütközik a halálos betegség forгатókönyvével,⁶ de úgy is fogalmazhatunk – Searle nyelvén –, hogy a (9)-ben nem teljesülnek a sikerfeltételei.

A (10)-ben a garantálás beszédaktusának sikerfeltételeivel van baj:

- (10) Egy vezető politikus lemegy falura ígérgetni.
– Garantálom – mondja egy falugyűlésen –, hogy jobban fogunk élni jövőre, mint most...
– Maguk igen – szól közbe egy gazda –, de mi lesz mivelünk?

Egyrészt tudniillik kérdéses, hogy a politikus pártjával és kormányával együtt valóban képes lesz-e emelni az életszínvonalat, másrészt az is, hogy őszintén gondolja-e, amit mond (l. az *ígérgetni* szó pejoratív jelentéstartalmát és a félreértésre módot adó többes szám első személyű *fogunk* igealakot). Az illokúciós aktusok sikerfeltételeivel azonban ugyanaz a helyzet, mint az austini performatívumok szerencsefeltételeivel: megszegésük nem minden esetben vezet humoros interpretációhoz. Az alábbi hirdetés szintén „garantál” valamit, amit a szépségápolási cikkek gyártó nagyvállalat nyilvánvalóan nem tud teljesíteni (Árvay 2007: 10):

- (11) A G. Skin Naturals garantálja, hogy mindenki megtalálja a számára legmegfelelőbb készítményt, mely bőrét üdévé, kicsattanóan egészségessé varázsolja.

A *mindenki* egy objektív, a *kicsattanóan* pedig még egy szubjektív szemantikai skálán is túlzássá teszi a (11)-beli megnyilatkozást (vö. Nemesi 2009: 151–173); vannak, akiknek olyan a bőre, hogy azt semmilyen kozmetikai készítménnyel nem lehet üdévé és egészségessé varázsolni. A műfajból kiindulva és a közlő szándéka után kutatva a (11)-re nem humoros szövegként, hanem manipulatív célzatú érvelésként tekintünk.

Austin (1962/1990: 53–54) röviden kitér arra, hogy a performatívumok (vagy illokúciós aktusok) azonosítása – más szóval a beszélői szándék „olvasása” – a valóságos beszédhelyzetekben nem mentes kisebb-nagyobb bizonytalanságoktól: a hallgató nem feltétlenül annak veszi a megnyilatkozást, mint aminek a beszélő szánta. Természetesen ez is viccforrás:

- (12) A betörő véletlenül a koldus házába tör be, aki mély álmából felriadva ezt hallja:
– Pénzt vagy életet! – és a betörő ráfogja pisztolyát a koldusra.
A koldus felül, mohón előrenyújtja a kezét, és így kiált:
– Pénzt! Pénzt!

A „Pénzt vagy életet!” felkiáltás nem választási lehetőség felkínálása, hanem kényszerítő felszólítás a pénz átadására. A koldus álmából ébredve a pisztolyt és a betörő megnyilatkozásának prozódiaját nem kalkulálja bele első reakciójába, csak a *pénz* szót hallja ki a fenyegetésből, mert az után vágyakozik legjobban.

Searle (1975/1991) közvetett beszédaktusnak nevezi azt a jelenséget, amikor egy megnyilatkozásnak két illokúciós ereje van; az egyik inkább látszólagos és másodlagos, a másik az elsődleges, amely következtetés útján levezethető a látszólagosból (szó szerintiből). A közvetett beszédaktusok humoros félreértésére jó példa az alábbi skót vicc:

- (13) – Ide figyeljen, Mr. McGregor, a maga kutyája ma megette két tyúkomat!
– Köszönöm, hogy szólt, kedves szomszéd. Akkor este nem kell vacsorát adnom neki.

---

⁶ Vegyük észre, hogy az előző négy viccben nem volt forгатókönyv-ütközés, ami azt mutatja, hogy a raskini elmélet még a vicc műfajára korlátozva is csak parciális érvényű.

A szomszéd nem (csupán) azért szól McGregornak, hogy tájékoztassa kuttyája tettéről (másodlagos illokúciós erő). Sokkal életszerűbb feltételezés, hogy jóvátételt szeretne kapni megévett tyúkjaiért (elsődleges illokúciós erő), ami azonban kiadást jelentene a kutya gazdájának. A „McGregor” tipikus skót név, amely előhívja a „fukar skót” etnosztereotípiát, így a választ ennek keretében értelmezzük.

Goatly (2012: 216–219) a társalgáselemzést a beszédaktus-elmélet kiterjesztéseként értelmezi, és olyan példákat is elemez, amelyek a beszédaktusok szomszédsági párjainak felcserélésével, a társalgási lépések sorrendi és preferenciaviszonyainak megsértésével magyarázhatók. Egy kérdés-válasz pár mint előszekvencia adott esetben tisztázhatja, fennállnak-e a tulajdonképpen végrehajtani kívánt illokúciós aktus feltételei. A (14)-ben az várjuk, hogy ez a bocsánatkérés lesz, s mivel a válasz megerősíti ennek indokoltságát, nem a várakozásnak megfelelő a befejezés (i. m. 211):

- (14) – Elnézést, ugye ráléptem a lábára, amikor kimentem? – kérdezi a színházban egy férfi ülőhelyére visszatérve a szünet végén.
– Igen, rálépett.
– Ó, jól van, ez azt jelenti, hogy a megfelelő sorban vagyok.⁷

Elmulasztani a bocsánatkérést, amikor rálépünk valaki lábára – kivált elegáns színházi környezetben – durva tapintatlanság; már közvetlenül az eset után meg kellett volna történnie, itt azonban egy egocentrikus vicckarakterrel van dolgunk, akit a másik fél sérelme nem érdekel.

A perlokúciós humort képviseli a (15)-beli anekdota, amelyben a szónok meggyőzni szeretné hallgatóságát, de fordított hatást ér el, legalábbis Heltai Jenőnél:

- (15) A 19-es kommün alatt a Fészekben is tartottak propaganda-előadásokat, melyek mind azt szándékoztak bizonygatni, hogy csakis a kommunista rendszer üdvözítő. Egy nagyhangú politikus másfél órás beszédben ecsetelte a bolsevizmus előnyeit, majd befejezésül így szólt:
– Remélem, mindenkit meggyőztem. Van valakinek valami kérdése?
Heltai Jenő, a népszerű és nagyszerű író fölállt, és szelíden megkérdezte:
– Igen... Legyen szíves megmondani, hogyan lehet innen kivándorolni?

A perlokúció fogalmának még egy szempontból van kiemelkedő jelentősége a humorelmélet számára. Maga a humor ugyanis egy speciális perlokúciós hatás előidézése (Alexander 1997: 65), amelyet – ha szándékos – a beszélő ki akar váltani a hallgatóban, vagy – ha nem szándékos – a hallgató önkéntelenül átél. Ez a hatás lényegét tekintve kognitív, bár vannak jellegzetes viselkedéses jelei (mosoly, nevetés). Nem szabad azonban összekevernünk a (15) történeten belüli perlokúciós hatását az anekdota hallgatójában/olvasójában keletkező perlokúciós hatással. Ez két külön szint. A történetmesélő és közönsége közötti kommunikációban jön létre a humor mint perlokúciós hatás. Austin (1962/1990: 120) megkülönbözteti a perlokúciós célú aktusokat a pusztán perlokúciós következményekhez vezető aktusoktól, ami felkínálja nekünk a (i) szándékolt humor mint a beszélő perlokúciós aktusa és a (ii) nem szándékolt humor mint a hallgatóban perlokúciós aktus nélkül keletkező perlokúciós hatás distinkciót.

E helyütt nem bocsátkozhatunk bele a beszédaktus-elmélet általános kritikájába, mert annak külön munkát kellene szentelni. Hadd utaljak csupán arra, hogy a beszédaktusok osztályozása (l. pl. Hancher 1979), egymástól való elhatárolása (l. pl. Hancher 1980: 24), az egyszerre kettőnél is több illokúciós értékkel bíró megnyilatkozások értelmezése (l. pl. Goatly

---

⁷ “I beg your pardon,” said the man returning to his theatre seat at the end of the interval, “but did I step on your foot when I left?” “Yes, you did.” “Oh, good, that means I’m in the right row.”

2012: 221), az őszinteségi feltétel státusa (l. pl. Reboul–Moeschler 1998/2000: 41–49) mind olyan kérdések, amelyekben nem jutott nyugvópontra a szakirodalom. Ismeretes, hogy Searle (1968, 1969/2009: 35) elveti az austini lokúciós aktus fogalmát, és megnyilatkozásaktusokról, propozíciós aktusokról beszél, míg mások a perlokúciós aktusok problémáit feszegetik: elválaszthatók-e egyáltalán az illokúciós aktusoktól (Kurzon 1998), önálló cselekvések vagy a beszélő és a hallgató retorikai együttműködésének eredményei (Gu 1993, 1994). Mindezek dacára egyet kell értenünk Hámorival (2009), aki szerint számos eddig kihasználatlan lehetőség rejlik még a beszédaktus-elméletben – amit az is tanúsít, mennyiféle humoros megnyilatkozást tudunk elhelyezni fogalomrendszerén belül. Ugyanakkor a korlátok is szembeűnők: a humoros szövegek többrétegű kontextusépítési technikáit a megértéshez szükséges összetett következtetési folyamatokkal együtt a beszédaktus-elmélet nehezen tudja megragadni, és csak a humor *esélyét* vagyunk képesek megjósolni az olyan „szabályok” megsértése alapján, mint amilyeneket van Eemeren és Grootendorst (2004: 77) a grice-i maximák mintájára felállít:

- Ne hajts végre értelmezhetetlen beszédaktusokat!
- Ne hajts végre őszintétlen beszédaktusokat (vagy olyanokat, amelyekért nem tudsz felelősséget vállalni)!
- Ne hajts végre redundáns beszédaktusokat!
- Ne hajts végre jelentés nélküli beszédaktusokat!
- Ne hajts végre olyan beszédaktusokat, amelyek nem megfelelően kapcsolódnak a korábbi beszédaktusokhoz és a kommunikációs helyzethez!

4. Humoros maximasértések: Grice elmélete

Az 1980-as évekre általánosan elfogadott belátás lett a humorkutatásban, hogy a viccek és más humoros szövegek megsértik Grice valamelyik **társalgási maximáját** (Hancher 1980; Martinich 1981; Hunter 1983; Leech 1983: 98–99; Morreall 1983: 79–82; Nash 1985: 116–118; Raskin 1985: 110–114; Yamaguchi 1988). A forgatókönyv-elmélet kapcsán szó esett arról, hogy Raskin (1985) a CP megsértését is feltételezi, és külön együttműködési elvet posztulál a „nem jóhiszemű kommunikáció”-nak saját maximákkal – ezzel kívánva feloldani azt a látszólagos ellentmondást, hogy a humorizálás bizonyos értelemben együttműködő viselkedés, bizonyos értelemben pedig nem az. Sajnos Grice (1975, 1989/2011) maga nem foglalt állást a humor státusáról, jóllehet néhány példája humorosnak minősíthető. A „peccavi” szójáték – legalábbis a *Punch* magazinnál, amely 1844-ben Sir Charles James Napier brit tábornoknak tulajdonította –, az „Egy kicsit becsípett” alullicitálás (olyasvalakire utalva, aki részegségében összetörte a berendezést), az „olyan hangsort produkált, amely nagyon hasonlított a *Home! Sweet Home!* dallamára” kritikusi „méltatás” egy gyenge dalest után különböző társalgási maximák kihasználását illusztrálja (sorrendben: kétértelműség, minőség, tömörség). Ezek alapján megkockáztathatjuk az állítást, hogy a humor gyakran **társalgási implikátúra** alakját ölti (vö. Kotthoff 2006; Dynel 2008, 2009: 155–221; Nemesi 2013, 2014). De vajon vannak-e másként értelmezendő formái? Attardo (1993, 1994) ragaszkodik ahhoz, hogy a viccek ténylegesen megsértik (violate) a CP-t és a maximákat. Ezzel máris belefutunk a grice-i modell egyik képlékeny részletébe: **a maximák be nem tartásának tipológiájába**.

Grice (1975: 49, 1989/2011: 34) négy alaptípust vázol, melyek közül az elsőnek és a negyediknek az értelmezése – és magyarra fordítása – okozza a legtöbb gondot:

1. **Megszegés (violation):** a beszélő nyugodtan, feltűnés nélkül megszeghet (violate) egy maximát; némely ilyen esetben fölmerül, hogy félrevezeti a partnert.⁸

⁸ Pléh Csaba fordításában: „megsértés”. Grice megfogalmazásából úgy tűnik, a megszegés nem feltétlenül jelent egyet a félrevezetéssel, de jellemző rá a félrevezetés. Homályban marad, mi számíthatna nem félrevezető szándékú megszegésnek.

2. **Kibújás (opting out):** a beszélő kibújhat mind valamely maxima, mind a fölöttes CP hatálya alól kimondva vagy egyéb módon világossá téve, hogy nem szeretne együttműködni úgy, mint azt a maxima megkívánja. Például: „Ne haragudj, erről nem beszélhetek”, „Lakatot kell tennem a számra”.
3. **Ütközés (clash):** a beszélő nem tud egyszerre eleget tenni az összes maximának; ha például elég informatív lenne (mennyiség), esetleg olyat is mondana, amire nincs bizonyítéka (minőség) – gondoljunk a pletykákra.
4. **Semmibevevés (flout):** a beszélő feltűnően megsért egy maximát, de nem kibújási céllal vagy ütközés miatt, és nem is akarhatja így félrevezetni a partnert, viszont feltételezhető róla, hogy betartja a CP-t (ha nem is a „mondott”, hanem a sugallt jelentések szintjén). Jellemzően ez a szituáció eredményez társalgási implikaturákat, és amikor a társalgási implikatura ekképpen keletkezik, azt mondjuk, hogy a beszélő **kihasználta (exploit)** a szóban forgó társalgási maximát.⁹

A definíciós bizonytalanságok mellett különösen zavaró, hogy Grice a *violation* szót (és a *violate* igét) kétféle jelentésben használja: tág értelemben lefedni látszik vele a CP- és maximasértések összes fajtáját, szűkebben viszont csak a fönti 1. típust érti alatta (Thomas 1995: 72; Mooney 2004: 906; Dynel 2008: 160, 2009: 159). Ezért Thomas a *non-observance* (kb. 'be nem tartás'), Mooney és Dynel a *nonfulfillment* (kb. 'eleget nem tevés'), Goatly (2012) pedig a *breaking* (kb. 'megtörés', 'megszegés') terminussal váltja ki az ernyőfogalmat, és mindannyian a szűkebb jelentést tartják fenn a *violation*, *violate* számára. Érdekes a magyar szakirodalomban is egyezsége jutni e tekintetben: talán az a természetesebb szóhasználat, ha a maximák *megsértését* a tágabb, *megszegését* a szűkebb jelenségre vonatkoztatjuk. Mooney és Thomas még tovább megy: előbbi teljesen átstrukturálja Grice kategóriáit, utóbbi újabb két maximasértés-típust azonosít.¹⁰ Ami – tekintettel a humoros diskurzusokra – indokolt kiegészítés lehet, az a *figyelmen kívül hagyás* esetének beemelése a taxonómiába, amelyet Thomas (1995: 74) *infringement*¹¹ (kb. 'áthágás', 'megszegés') terminusa nyomán fogalmazzuk meg így:

5. **Figyelmen kívül hagyás (infringement):** a beszélő tökéletlen nyelvtudása, hiányos pragmatikai kompetenciája vagy a normálistól eltérő pszichikai állapota (idegesség, ittasság, zavart elmeállapot stb.) miatt vét valamelyik maxima ellen.

A viccek és vígjátékok bohókás karaktereinek maximasértései ebbe az 5. típusba esnek, amely abban különbözik az előbbi négytől, hogy a beszélő nem tudatosan vét a maximák (és a CP) ellen. A megszegést leplezett maximasértésként fogom fel, a 4. típust pedig kihasználásnak fogom nevezni. Mivel a grice-i maximák csak egy meglehetősen leszűkített kommunikációér-

⁹ A *flout* terminus eddigi magyar fordításai: „megszeg”, „fittyet hány”. Grice mintha nem zárná ki az elvi lehetőségét egy maxima olyan *semmibevevésének* (flouting), amely nem vezet implikaturához, azaz nem *kihasználás* (exploitation), hiszen két külön terminust fölösleges lenne bevezetni ugyanarra az esetre.

¹⁰ Mooney (2004) a „jelentésteli” maximasértéseket két típusra bontja: (i) társalgási implikatura létrehozása (maximakihasználás) és (ii) társas implikáció közvetítése (pl. bizalom keltése, bensőséges viszony teremtése a beszélgetőpartnerek között). Ebből a szempontból vizsgálva a grice-i megszegés (violation) lehet „sikeres”, ha a hallgató nem veszi észre (így számára jelentés nélküli), avagy „sikertelen”, amikor társas implikációt juttat kifejezésre (pl. a humor). Thomas (1995: 64–78) az *infringement* mellett a maximák *felfüggesztését* (suspension) is fölveszi a listájára Keenan (1976) antropológiai kutatására hivatkozva, amelyben a szerző az informativitással kapcsolatos várakozások relativitását hangsúlyozza egy madagaszkári közösségben szerzett tapasztalatai alapján. Az ilyen „maximafelfüggesztések” azonban inkább az ütközés körébe tartoznak, ha elismerjük, hogy vannak további, Grice által elhanyagolt kultúra- és eseményfüggő maximák, amelyekkel teljesebbé tehető a társalgásról alkotott képünk.

¹¹ Az *infringement* kifejezést Grice is használja, de nem egyedi jelentésben, hanem az átfogó *violation* szinonimájaként.

telmeztést elfogadva lennének elegendők (Grice 1975: 47, 1989/2011: 32; Kiefer 1979), amelybe a humor nem fér bele, elkerülhetetlen a maximák készletének bővítése Leech (1983) udvariassági maximáival és esetleg továbbiakkal, ha van empirikus létjogosultságuk (Nemesi 2008, 2011: 131–153, 2012; Goatly 2012: 236–245). El kell ismerni, hogy a társalgási maximák rugalmas szaporításával az elmélet veszít tudományos eleganciájából, viszont sokkal életszerűbb lesz, és tesztelhető az a hipotézis, hogy valamilyen típusú maximasértés legalább szükséges, ha nem is elégséges feltétele a nyelvi humornak. Nézzünk egy-egy példát a komikus Kabos Gyula filmjeiből.

Megszegés. A *Köszönöm, hogy elgázolt* (1935) című filmben Kabos dr. Balázs Sándor (Jávor Pál) fillentős inasát, Ferencet alakítja. Amikor a vidéki naiva, Panni (Turay Ida) váratlanul betoppan hozzájuk, és talál egy fényképet az asztalon dr. Balázs ledéren öltözött korábbi barátnőjéről, Ferenc ügyetlen hazugsággal próbálja menteni a helyzetet:

- (16) *Panni:* – Ki ez a nő?
Ferenc: – Az a nő, az aaa... nagyságos úrnak a... nagymamája.
Panni: – Ilyen fiatal nagymamája van?
Ferenc: – Volt. Már meghalt.
Panni: – Meghalt?
Ferenc: – Igen, aránylag fiatalon.
Panni: – Hány éves korában?
Ferenc: – Nyolcvankettő.
Panni: – Szegény! Még élhetett volna.
Ferenc: – Igen. Hát, hogyha nem jön közbe ez a haláleset, talán még ma is élne.

Ferenc el akarja titkolni az igazságot, tehát megszegi a minőség első maximáját („Ne mondj olyat, amit hamisnak hiszel!”). Ám alig hihető, amit állít, hiszen egy csinos, fiatal táncosnő képe nem egy nagymamát juttat az eszünkbe, aki már meghalt 82 éves korában (így a fotó csak nagyon régen készülhetett volna róla).

Kibújás. Vadász Lehel (Kabos), az Atlantic Bank tanulatlan igazgatója a *Pesti mese* (1937) című vígjátékban beiratkozik egy esti iskolába, hogy legalább leérettségizzen. Alig foglalja el a helyét az első óráján, máris felszólítja őt a szigorú arcú történelemtanár:

- (17) *Tanár:* – Meg tudná-e nekem mondani Vadász Lehel, hogy ki volt Menenius Agrippa?
Vadász: – (Az orra alatt padtársának:) Hm, ez jól kezdődik...
Tanár: – No, Vadász?
Vadász: – Elég az Önnek, hogy én becsületszavamat adom, hogy tudom?
Tanár: – (Némi hezitálás után, kelletlenül:) Elég...
Vadász: – Adom... (A padtársának súgva:) Ezt jól megúsztam, mi?

Vadász itt nem együttműködő: nem vallja be őszintén, hogy fogalma sincs, ki volt Menenius Agrippa, hanem inkább kibújik a válasz alól a becsületszavát adva, amelyet a tanár nem kérdőjelezhet meg (úriemberek között ez nem szokás), így kénytelen ezt az őszintétlen illokúciós aktust akceptálni a kérdésre adott kellően informatív válasz helyett.

Ütközés. A *Meseautó* (1934) című klasszikus filmalkotás Halmos Aladárja (Kabos) házassági ajánlatot tesz a vezérigazgató vénkisasszony titkárnőjének (Gombaszögi Ella):

- (18) *Halmos:* – Nézze, Anna kisasszony! Beszéljünk lelkiekről nyíltan! Magának van havi 800 pengő fix fizetése. Nekem is van... már tudniillik, hogy fölmegy mindennel együtt havi 320-ra. Az összesen... 800 és 320, az annyi, mint...

1120. Tudja, hogy én milyen úri módon tudnám ebből eltartani magát? Talán már az én fizetésemre nem is lenne szükség. Azt én szépen betenném a bankba, eltenném öreg napjaimra. Már, illetve, hogy a maga öreg napjaira.

Anna: – Nézze, kedves Halmos! Maga ne akarjon gondoskodni sem az öreg, sem a fiatal napjaimról.

Halmos: – Hát sajnós a fiatal napjairól már lekéstem.

Anna: – Úgy! S ezt a szemembe meri mondani?!

Halmos: – Dehogy! Mondom én ezt a háta mögött is.

Leech (1983: 132) udvariassági maximái szerint minimalizálni kell a saját hasznunkat és a partner leszólását. Halmos betartja ugyan a grice-i minőség első maximáját, de ennek az udvariasság látja kárát – ha udvarias akarna lenni, akkor viszont nem mondaná meg az igazat.

Kihasztnálás. A nőcsábász Bogdán Artúr (Kabos) *A csúnya lány* (1935) című filmben udvarolni próbál egy egyszerű gépirólánynak, Pál Évának (Muráti Lili), aki egyik alkalommal felhívja telefonon. Bogdánt azonban megzavarja az irodába belépő felesége (Gombaszögi Ella), aki a gyárukat vezeti:

(19) *Bogdán:* – Kezit csók... Alászolgája... Izé... Alászolgája, kedves... kedves Kropacsek úr!

Bogdánné: – Kropacsek? Add csak ide!

Pál Éva: – De kérem... Halló! Itt Pál Éva beszél.

Bogdán: – Tudom, tudom, tudom. Hát mi újság, Kropacsek úr?

Bogdánné: – Mit akarsz a Kropacsektől? Hát engem keres!

Bogdán: – (A feleségének:) Hagyj beszélni!

Bogdánné: – Megörültél? Mért nem adod ide nekem? Jöjjön fel, kész a szerződés!

Bogdán: – Tessék feljönni! Kész a szerződés!

Pál Éva: – Micsoda szerződés? Nem Bogdán úrral beszélnek?

Bogdán: – De, de, velem beszél, Kropacsek úr. Igen... A feleségem is itt van mellettem.

Bogdánné: – Mondtam, hogy engem keres, add ide rögtön a kagylót!

Pál Éva: – Vagy úgy...

Bogdán azzal, hogy „Kropacsek”-nek kezdi el szólítani Pál Évát, azt implikálja, hogy nincs egyedül, de kíváncsian hallgatja, mit szeretne neki mondani. Éva ezt csak akkor érti meg, amikor Bogdán megjegyzi, hogy a felesége ott áll mellette. A jelenet azért humoros, mert Kropacsek egy nagydarab, kopaszodó férfi, aki néhány pillanat múlva megjelenik, és így lepleződik Bogdán színjátéka a felesége előtt. A kihasznált maxima a mód kategóriájához tartozó „Kerüld a kifejezés homályosságát!”.

Figyelmen kívül hagyás. A *Meseautó* egy másik jelenetében Halmos rájön arra, miért kaphatott szokatlan béremelést a csinos Kovács Vera (Perczel Zita), akit csak nemrég vett föl az irattári osztályra. Bele is kezd a részletek ecsetelésébe:

(20) *Halmos:* – Anna kisasszony, legyen férfi! A maga vezérigazgatója szerelmes a Kovácsba.

Anna: – Mondja! Honnan veszi maga ezt a hülyeséget?

Halmos: – Hát hallgasson ide! Ma reggel, mint rendszeren, bementem a kávéházba, hogy a szokásos kávé két zsemelével megegyem. Nem, várjon csak, azt hiszem, két kifli volt. Két kifli... Na, ez mindegy. Mondom, fizetni akarok... Várjon csak, azt hiszem – nem akarok tévedni –, nem kávé volt, hanem tea volt két pirítóssal.

Halmos az a fajta komikus karakter, akinek mintha hiányos lenne a pragmatikai kompetenciája. A (20)-ban figyelmen kívül hagyja a relevancia maximáját: eltér a tárgytól egy lényegtelen körülmény fölédzésébe belefeledkezve, amire partnere jogos türelmetlenséggel reagál.

A maximasértések megmagyarázzák, mi vált(hat) ki humoros hatást, de hogy pontosan mi volna a státusa e hatásnak a grice-i elméletben, arra nincs válasz. A szándékolt humort tekintethetnénk **perlokúciós implikaturának** (tehát ez esetben nem egy propozíciót implikálunk azal, amit mondunk vagy esetleg azon túl még implikálunk, hanem egy perlokúciós hatást), a nem szándékos humort pedig **perlokúciós inferenciának**, de ez is a maximák valamilyen típusú megsértéséből származik.¹² A humoros perlokúciós hatást azonban nem a filmbeli vagy viccbeli karakterek szeretnék előidézni a nézőben/hallgatóban, hanem a komikus színész (és a mögötte álló stáb az íróval, rendezővel), illetőleg a vicc mesélője. Attardo (1993, 1994, 2008) kitart amellett, hogy a vicc mesélője (is) megszegi a CP-t. Ezzel azonban nem kell egyetértünk: inkább maximakihasználásról van szó a kommunikáció egy magasabb síkján: a viccmesélő és a vicc hallgatója (ill. a komikus és a néző) között, nem pedig a vicc (ill. vígjáték) világán belül (vö. Yamaguchi 1988; Brock 2011; Dynel 2011).

5. Relevanciaelmélet

Amennyiben a humor belefér az osztenzív-következtetési kommunikáció relevanciaelméleti fogalmába, a kommunikatív relevancia elve ugyanúgy érvényes lesz rá, mint bármilyen más osztenzív (a kommunikatív szándékot jelző) stimulusra (Sperber–Wilson 1986/1995: 63, 158, 260–261):

Osztenzív-következtetési kommunikáció:

A kommunikátor létrehoz egy stimulust, ami kölcsönösen nyilvánvalóvá teszi a résztvevő felek előtt a kommunikátor abbéli szándékát, hogy a stimulussal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá akar tenni a hallgató(ság) számára egy {I} feltevés-halmazt.

A kommunikatív relevancia elve:

Az osztenzív következtetési kommunikáció minden megnyilvánulása saját optimális relevanciájának elvárását közvetíti.

Az optimális relevancia vélelmezése azt jelenti, hogy ha az osztenzív-következtetési kommunikáció esete forog fenn, a hallgató nyugodtan feltételezheti, hogy a beszélő a tőle telhető legrelevánsabb stimulust produkálta az {I} feltevés-halmaz közlése érdekében, és az ebből származó pozitív (a kognitív funkciók és célok megvalósulásához hozzájáruló) **kognitív hatás** ellensúlyozza a megértéshez szükséges **kognitív erőfeszítést** (i. m. 266–271). A humor kétségkívül felfogható pozitív kognitív hatásként, amely valamilyen nehézségi fokú gondolkodási erőfeszítést (következtetéseket) igényel. Mivel a létrehozott stimulus lehet nyelvi, nem nyelvi és multimodális is (l. Németh T. 2011: 48–53), a relevanciaelméleti interpretáció kiterjeszhető a nem verbális és multimodális humorjelenségekre, de csak a szándékolt humorra – a nem szándékolt humor ugyanis nem osztenzív-következtetési kommunikáció.

A két klasszikus pragmatikaelmélettel összehasonlítva a relevanciaelmélet fő erénye, hogy a **kontextusépítést** árnyaltan tudja modellezni. Ez azért fontos, mert a humor tipikus velejárója, hogy a szereplők és/vagy a hallgató más kontextust építenek fel, mint amit kellene (vö. a forgatókönyv-elmélettel). Ha a kontextust nem eleve adottnak feltételezzük, hanem a relevanciavárákosítás szerint megnyilatkozásról megnyilatkozásra alakulónak, meg tudjuk magyarázni

---

¹² Az *implikatura* és az *inferencia* megkülönböztetéséről l. Thomas 1995: 58–61.

a félreértéseket (l. Ivaskó 2005) és a következtetések humoros tévösvényeit (vö. Dynel 2009). Vegyük az alábbi viccet:

- (21) Beteg a súlyemelő felesége. Az orvos megvizsgálja az asszonyt, majd felír egy gyógyszert.
- Ezt váltsa ki – mondja a bajnoknak –, és minden órában egy evőkanállal adjon belőle a feleségének, de előbb mindig rázza fel...
- Alig ér haza az orvos, a súlyemelő máris telefonál.
- Doktor úr! A feleségem elvesztette az eszméletét.
  - Lehetetlen. És mikor?
  - Amikor először kezdtem rázni.

A humoros félreértés abból adódik, hogy a *felráz* ige tárgyi argumentuma – amit az orvos a gyógyszerrel, a súlyemelő viszont a feleségével azonosít – a párbeszéd első megnyilatkozásában implicit marad.¹³ A vicc végén derül ki, hogy a súlyemelő rossz **explikatúrát**¹⁴ következtetett ki. Az explikatúra ahhoz kell, hogy a megnyilatkozás propozíciós formája teljessé váljon (itt az ige fogalmi reprezentációjában szereplő tárgyi bővítményhely kitöltését jelenti). A kontextus forrása mindaz, ami a beszélgetésben elhangzik, ami ehhez kapcsolódóan enciklopédikus tudásként aktiválódik, és ami megfigyelhető a szituációban (Sperber–Wilson 1986/1995: 132–142). Az orvos kanalas gyógyszert ír fel, és ha „felrázást” említ, enciklopédikus tudásunk alapján az a legrelevánsabb feltételezés, hogy a gyógyszert kell felrázni. Bár alvó vagy csüggedt embereket is „fel lehet rázni”, a beteg feleségnek sem szó szerint, sem metaforikusan nem ilyen bánásmódra van szüksége. A súlyemelő ismét olyan karakter, akinek tökéletlen a pragmatikai kompetenciája. Utolsó két megnyilatkozásából a viccbeli orvos és a vicc hallgatója is ki tudja következtetni, hogy akkora erővel (a súlyemelőkhöz kapcsolódó enciklopédikus tudás) „rázta fel” a feleségét, hogy az ennek következtében elvesztette az eszméletét. Ezt azonban nem a súlyemelő karakter implikálja, hanem a vicc szövege, illetőleg a viccmesélő.¹⁵

Amire a relevanciaelméletet kidolgozták, legkevesbé sem az, hogy megmondja, mitől lesz humoros egy szöveg. Mivel radikálisan redukcionista, nincsenek olyan interakciós posztulátumai (mint a sikerfeltételek vagy a CP és maximái), amelyek nem teljesülése a humor lehetőségét hordozná. Amit viszont meg kell tudnia magyarázni, az az, hogyan érti meg a hallgató a szöveg humorát. Az általános recept úgy szól, hogy a hallgató automatikusan a kommunikatív relevancia elvével összhangban lévő interpretációt részesíti előnyben, amit a beszélő előre meg tud tervezni, miközben úgy alakítja a szöveget, hogy ez utóbb érvénytelennek bizonyuljon egy eredetileg kevésbé releváns interpretációval szemben (Yus 2003). Ennek a szerkesztési stratégiának számos változata létezik. Az egyik az explikatúrák (21)-ben látott humoros inkongruenciája (l. még Goatly 2012: 247–251). Egy másik lehetőség Wilson és Sperber (1992) iróniafelfogásából következik (vö. Goatly 2012: 265–273). Az irónia gyakran humoros,¹⁶ és humora abban az implicit attitűdben (attitűdimplikatúrában) rejlik, amely a beszélő elhatárolódását juttatja kifejezésre egy kölcsönösen nyilvánvalóvá tett feltevéstől:

- (22) Ne mondd folyton egy nőnek, hogy nem vagy méltó hozzá. Legyen neki teljes meglepetés.

¹³ Az implicit igei argumentumok azonosításáról l. Németh T. 2006: 244–256, 2013: 187–188.

¹⁴ A relevanciaelmélet szerint az explikatúrákat – bár következtetni kell rájuk – expliciten kommunikáljuk, míg az implikatúrákat impliciten (Sperber–Wilson 1986/1995: 176–183; Blakemore 1992: 57–63; Carston 2002: 116–164, 377). A teljesen explicit és a teljesen implicit jelentések közötti „szürke zónát” sokan sokféleképpen osztják fel (l. pl. Levinson 2000: 194–198; Carston 2002: 94–221).

¹⁵ A kontextus a GTVH-ban is árnyalt: érdemes összevetni a (21) példa elemzését a (3)-éval a 2. szakaszból.

¹⁶ Humor és irónia összetett viszonyát fejtegetik a *Humor* című nemzetközi folyóirat 2014/4. számának tanulmányai.

Curcó (1996) terminológiájával: adva van egy kölcsönösen nyilvánvaló explicit **kulcsfeltevés** (a partner nem méltó a hölgyhöz) és implicit **célfeltevés** (a partner méltó a hölgyhöz) a (22) kontextusában, amelyek inkongruensek. Az első megnyilatkozás után a célfeltevés tűnik relevánsabbnak a tekintetben, mit gondolhat a beszélő, ám a második megnyilatkozásból kikövetkeztethető attitűdimplikátúra végül a kulcsfeltevést erősíti meg, amely udvariatlan a partnerre nézve, de a nők számára sem éppen hízelgő.

Az explikatúrákkal és implikatúrákkal való kreatív játékok mellett Yus (2008: 153–155) az enciklopédikus tudás, a társadalmi és kulturális sztereotípiák humoros megkérdőjelezésére is kitér. Egyik példája egy nagyon kövér humorista előadásából származó részlet:

- (23) Manapság mindenki tökéletes testet szeretne. És, amint látják, nekem sikerült. Mondhatná valaki: „De hát ez a fickó kövér!”. Hát igen, persze. Csakhogy nekem ez a tökéletes test. Az emberek annyira megszállottan fogyni akarnak, hogy nem veszik észre, milyen sok előnye van annak, ha valaki kövér. A vékony embereknek undorító dolgokat kell enniük, hogy megőrizték alakjukat, míg azok az ételek, amiket nekünk, kövéreknek kell ennünk, hogy megtartsuk a miénket, mind finomak.¹⁷

Van olyan vicc, amelyik azért humoros, mert fölösleges műveleti erőfeszítésre készíti a hallgatót (Goatly 2012: 253), és az is elképzelhető, hogy a túl gyenge kognitív hatás bizonyos kontextusokban szintén komikus – bár az efféle humort egyesek talán hajlamosak „favicc”-nek minősíteni. Mélyebb elemzést igényelne, hogy a relevanciaelmélet interpretációs apparátusának egyes elemei mennyiben állják meg a helyüket – például mekkora a szerepe a dedukciónak és vele szemben esetleg az abdukciónak a humorlogikában. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a következtetési folyamatokat sokkal érzékenyebben kezeli, mint a beszédaktuselmélet vagy Grice modellje (valójában a nem szándékolt humorral is boldogul, ha nem is tartja kommunikációs jelenségnek; l. Goatly 2012: 256), viszont velük szemben nincs prediktív ereje, azaz nem tudja megjósolni, miből származhat humor, és miből nem, mert nem foglalkozik a társalgási elvárásokkal (vö. Levinson 2000: 55–59).

6. Összegzés

Nem feledkezve meg arról, hogy a humor értelmezése kultúrafüggő (l. pl. Hidasi 2008), és a tanulmányomban tárgyalt elméletek a nyugati civilizáció humorfogalmát veszik alapul, közös vonásként a váratlanság, szokatlanság, elvárássértés, ellentmondás (inkongruencia) mozzanata fedezhető fel a humoros szövegek jelentésvilágában. Azt igyekeztem bizonyítani, hogy a humor pragmatikai szintű jelenség: nem lexémák vagy mondatok, hanem kontextusba ágyazott megnyilatkozások tulajdonsága – hol egyszerű, hol meglehetősen komplex következtetések idézik elő azt a bizonyos perlokúciós hatást, amely a humorral jár. Az, hogy a humor pragmatikai szintű jelenség, természetesen nem jelenti azt, hogy a szemantikát kizárhatnánk vizsgálatából: a pragmatikai elemzés a szemantikai elemzésre épül.

A záró példa, amelyen keresztül az általam kiemelt, meghatározó elméletek rövid összevetését elvégezhetjük, legyen egy közkedvelt bohózat szállóigévé vált beszédfordulata:

- (24) Ha én egyszer kinyitom a számat!... Ha én egyszer elkezdek beszélni!...

---

¹⁷ Nowadays everybody aims at a perfect body. And, as you can see, I've succeeded. Someone may say: "But he's fat!" Well, yes of course. But for me this is a perfect body. People are so obsessed with losing weight that they don't realize that being fat has a lot of advantages. Slim people have to eat revolting things in order to keep their figure, while the things us fat people have to eat to keep ours are all delicious.

A történet szerint az öreg Pomócsit, akit Salamon Béla alakít, a vállalatvezetés az isten háta mögötti Bogdányba szeretné áthelyezni. Mikor közlik vele a hírt, kétségbe esik. Kolléganője, Jolánka azt tanácsolja neki, mondogassa az idézett beszédfordulatot, mert „egy kis vaj mindenkinek van a fején”. Pomócsi kipróbálja, és beválik: minden fölöttese egyszerre hangnemet vált, és magyarázkodásba kezd. Végül nem neki kell Bogdányba mennie, helyette Simacseket küldenék, de épp tőle ered az ötlet, amelyet Jolánka Pomócsinak továbbadott.

Bár nem esett szó a klasszikus retorikai hagyományról, meg kell említeni, hogy a (24) a **félbeszakítás** (gör. *aposiópészisz*, lat. *reticentia*) gondolatalakzatát képviseli: a beszélő belekezd egy megnyilatkozásba, de nem fejezi be, hanem jelentőségteljesen elhallgat (Czetter 2008; Nemesi 2010). A forgatókönyv-elmélet forgatókönyv-ütközést keresne, ami ez esetben aligha járna sikerrel, így a GTVH-nak teljesen szakítania kellene az eredeti raskini gondolat-
tal. A beszédaktus-elmélet a (24)-et mint közvetett beszédaktust elemezhetné illokúciós erő és kijelentéstartalom szempontjából, kitérve bizonyos sikerfeltételek nem teljesülésére. A grice-i pragmatika mennyiségi és módmaxima-kihasználást állapítana meg, amely azt a hamis implikatúrát generálja, hogy Pomócsinak tudomása van különböző kényes ügyekről. Ami pedig a relevanciaelméletet illeti, ennek keretében be lehetne mutatni, hogyan építik fel a szereplők a maguk kontextusát, amelyben Pomócsi üres célozgatása valódi fenyegetésként értelmeződik, és Pomócsi utólag maga is össze tudja illeszteni az információmorzsákból, milyen titkolnivalói vannak a munkatársainak.

Források

- Bohózat: *Pomócsi marad* (1964, írta: Kellér Dezső, a főszerepben: Salamon Béla).
Carroll, Lewis 1865/2009. *Aliz kalandjai Csodaországban és a tükör másik oldalán*. [Budapest], Sziget Könyvkiadó.
Játékfilmek: *Meseautó* (1934), *A csúnya lány* (1935), *Köszönöm, hogy elgázolt* (1935), *Pesti mese* (1937).
Kellér Dezső 1957. *Kedves Közönség. Válogatott konferanszok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Kosztolányi Dezső 1933/2011. *Esti Kornél*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
Köves József (szerk.) 1999. *A legnagyobb vicckönyv*. Budapest, K.u.K. Kiadó.

Szakirodalom

- Alexander, Richard J. 1997. *Aspects of verbal humour in English*. Tübingen, Gunter Narr Verlag.
Andor József 1985. On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica* 6/2: 212–221.
Árvay Anett 2007. Manipulatív érvelés írott reklámokban. In: Várad Tamás (szerk.): *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1–11.
Attardo, Salvatore 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: the case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19/6: 537–558.
Attardo, Salvatore 1994. *Linguistic theories of humor*. Berlin: Mouton de Gruyter.
Attardo, Salvatore 2008. Semantics and pragmatics of humor. *Language and Linguistics Compass* 2/6: 1203–1215.
Attardo, Salvatore – Victor Raskin 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *Humor* 4/3–4: 293–347.
Austin, John L. 1962/1990. *Tetten ért szavak*. (Ford. Pléh Csaba.) Budapest, Akadémiai Kiadó. [Első megjelenés: *How to do things with words*. Oxford, Oxford University Press.]

- Beaugrande, Robert de – Wolfgang Dressler 1981/2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* (Ford. Siptár Péter.) Budapest, Corvina. [Első megjelenés angol nyelven: *Introduction to text linguistics.* London, Longman.]
- Birner, Betty J. 2013. *Introduction to pragmatics.* Chichester/Malden (MA), Wiley-Blackwell.
- Blakemore, Diane 1992. *Understanding utterances: an introduction to pragmatics.* Oxford, Blackwell.
- Brock, Alexander 2011. *Bumcivilian: systemic aspects of humorous communication in comedies.* In: Roberta Piazza – Monika Bednarek – Fabio Rossi (szerk.): *Telecinematic discourse: approaches to the language of films and television series.* Amsterdam, John Benjamins, 263–280.
- Bublitz, Wolfram – Neal R. Norrick (szerk.) 2011. *Foundations of pragmatics.* Berlin: Mouton de Gruyter.
- Carston, Robyn 2002. *Thoughts and utterances: the pragmatics of explicit communication.* Oxford, Blackwell.
- Curcó, Carmen 1996. The implicit expression of attitudes, mutual manifestness, and verbal humour. *UCL Working Papers in Linguistics* 8: 89–99.
- Czetter Ibolya 2008. Aposziopézis. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 118–121.
- Csúry István 2011. A forgatókönyv mint elméleti kategória és kommunikációs eseménytípus multimodális megközelítésben. In: Németh T. Enikő (szerk.): *Ember–gép kapcsolat. A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 145–178.
- Dobi Edit (szerk.) 2008. *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* (Officina Textologica 14.) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Dynel, Marta 2008. There is method in the humorous speaker’s madness: humour and Grice’s model. *Lodz Papers in Pragmatics* 4/1: 159–185.
- Dynel, Marta 2009. *Humorous garden-paths: a pragmatic-cognitive study.* Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.
- Dynel, Marta 2011. “You talking to me?” The viewer as a ratified listener to film discourse. *Journal of Pragmatics* 43/6: 1628–1644.
- Forgács Erzsébet 2005. *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámanyelvben, a sajtónyelvben és az irodalmi szövegekben.* Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Giora, Rachel 2003. *On our mind: salience, context, and figurative language.* Oxford, Oxford University Press.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In: Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.): *Syntax and semantics, vol. 3: speech acts.* New York, Academic Press, 41–58. [Magyarul: Grice 1989/2011: 27–42. Más fordításban: A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1991, 233–250.]
- Grice, H. Paul 1989/2011. *Tanulmányok a szavak életéről.* Budapest, Gondolat Kiadó. (Ford. Bárány Tibor, Gyarmathy Zsófia, Komlósi Andrea, Márton Miklós, Mráz Attila, Réz Anna és Veres Máté.) [Első megjelenés: *Studies in the way of words.* Cambridge (MA), Harvard University Press.]
- Goatly, Andrew 2012. *Meaning and humour.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Gu, Yueguo 1993. The impasse of perlocution. *Journal of Pragmatics* 20/5: 405–432.
- Gu, Yueguo 1994. Pragmatics and rhetoric: a collaborative approach to conversation. In: Herman Parret (szerk.): *Pretending to communicate.* Berlin, Walter de Gruyter, 173–195.

- Hámori Ágnes 2009. Beszédaktusok „újrátöltve”. In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 350–360.
- Hancher, Michael 1979. The classification of cooperative illocutionary acts. *Language in Society* 8/1: 1–14.
- Hancher, Michael 1980. How to play games with words: speech-act jokes. *Journal of Literary Semantics* 9/1: 20–29.
- Hidasi Judit 2008. Miért nem nevetnek a vicceinken a japánok? In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 51–59.
- Horn, Laurence R. – Gregory Ward (szerk.) 2004. *The handbook of pragmatics*. Oxford, Blackwell.
- Huang, Yan 2011. Types of inference: entailment, presupposition, and implicature. In: Bublitz–Norrick 2011: 397–421.
- Hunter, Lynne 1983. On misapplying the maxims: a Gricean look at wit. *Chicago Linguistic Society* 19: 195–204.
- Ivaskó Livia 2005. Félreértéseink nyomában. In: uő (szerk.): *Érthető kommunikáció*. Szeged, SZTE Médiatudományi Tanszék, 14–26.
- Keenan, Elinor Ochs 1976. The universality of conversational postulates. *Language in Society* 5/1: 67–80.
- Kiefer Ferenc 1979. What do conversational maxims explain? *Linguisticae Investigationes* 3/1: 57–74.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina.
- Kotthoff, Helga 1998. *Spaß Verstehen. Zur Pragmatik von konversationellem Humor*. Tübingen, Niemeyer.
- Kotthoff, Helga 2006. Pragmatics of performance and the analysis of conversational humor. *Humor* 19/3: 271–304.
- Kövecses Zoltán 2002/2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, Typotex.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kurzon, Dennis 1998. The speech act status of incitement: perlocutionary acts revisited. *Journal of Pragmatics* 29/5: 571–596.
- Lakoff, George 1993. The contemporary theory of metaphor. In: Andrew Ortony (szerk.): *Metaphor and thought*. (2. kiadás.) Cambridge, Cambridge University Press, 202–251.
- László János 1981. Tárgyi és személyközi forgatókönyvek az emlékezetben. I. *Pszichológia* 1/4: 484–516.
- László János 1983. Tárgyi és személyközi forgatókönyvek az emlékezetben. II. Kemény interperszonális forgatókönyvek vagy laza sémák? *Pszichológia* 3/4: 527–542.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London, Longman.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature*. Cambridge (MA), MIT Press.
- Martinich, Aloysius P. 1981. A theory of communication and the depth of humor. *Journal of Literary Semantics* 10/1: 20–31.
- Mey, Jacob L. 1993/2001. *Pragmatics: an introduction*. Oxford, Blackwell.
- Mooney, Annabelle 2004. Co-operation, violations and making sense. *Journal of Pragmatics* 36/5: 899–920.
- Morreall, John 1983. *Taking laughter seriously*. Albany (NJ), State University of New York.
- Morreall, John 2004. Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication. *Humor* 17/4: 393–400.

- Nash, Walter 1985. *The language of humour*. Harlow, Longman.
- Nemesi Attila László 2008. A nyelvi komikum válfajai és pragmatikája Kabos Gyula filmalkításában. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 282–296.
- Nemesi Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest, Loisir Könyvkiadó.
- Nemesi Attila László 2010. Félbeszakítás. In: Adamik Tamás (főszerk.): *Retorikai lexikon*. Pozsony, Kalligram, 388–389.
- Nemesi Attila László 2011. *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. Budapest, Loisir Könyvkiadó.
- Nemesi Attila László 2012. Two masters of playing with conversational maxims. In: T. Litovkina Anna – Judith Sollosy – Medgyes Péter – Dorota Brzozowska (szerk.): *Hungarian humour*. Krakko, Tertium, 13–30.
- Nemesi Attila László 2013. „A nagy vörös óriás föl fog robbanni”: az implikatúrák mint a politikai humor kellékei Hofi Géza szilveszteri műsoraiban. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.): *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 35–49.
- Nemesi Attila László 2014. “The big red giant will explode”: Géza Hofi’s political implications from the happiest barracks in the socialist camp. *European Journal of Humour Research* 2/1: 31–49.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 222–261.
- Németh T. Enikő 2011. A humán kommunikáció modelljei és az ember–gép kommunikáció. In: uő (szerk.): *Ember–gép kapcsolat. A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 43–61.
- Németh T. Enikő 2013. Nyelvhasználat, nyelvtan, pragmatika. *Magyar Nyelv* 109/2: 184–191.
- Pléh Csaba 1998. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest, Typotex.
- Raskin, Victor 1985. *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht, D. Reidel.
- Raskin, Victor – Salvatore Attardo 1994. Non-literality and non-bona-fide in language: an approach to formal and computational treatments of humor. *Pragmatics & Cognition* 2/1: 31–69.
- Raskin, Victor – Christian F. Hempelmann – Julia M. Taylor 2009. How to understand and assess a theory: the evolution of the SSTH into the GTVH and now into the OSTH. *Journal of Literary Theory* 3/2: 285–311.
- Reboul, Anne – Jacques Moeschler 1998/2000. *A társalgás cselei*. (Ford. Gécseg Zsuzsanna.) Budapest, Osiris Kiadó. [Első megjelenés: *La pragmatique aujourd’hui. Une nouvelle science de la communication*. Párizs, Éditions du Seuil.]
- Riszovannij Mihály 2008. Irányzatok és kihívások a nyelvészeti humorkutatásban. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 213–219.
- Rumelhart, David E. 1980. Schemata: the building blocks of cognition. In: Rand J. Spiro – Bertram C. Bruce – William F. Brewer (szerk.): *Theoretical issues in reading comprehension: perspectives from cognitive psychology, linguistics, artificial intelligence, and education*. Hillsdale (NJ), Lawrence Erlbaum, 33–58.
- Schank, Roger C. 1975. *Conceptual information processing*. Amsterdam, North-Holland.
- Schank, Roger C. 1999/2004. *Dinamikus emlékezet. A forgatókönyv-elmélet újraértelmezése*. Budapest, Vince Kiadó. [Első megjelenés: *Dynamic memory revisited*. Cambridge, Cambridge University Press.]

- Schank, Roger C. – Robert P. Abelson 1977. *Scripts, plans, goals, and understanding: an inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale (NJ), Lawrence Erlbaum.
- Searle, John R. 1965. What is a speech act? In: Max Black (szerk.): *Philosophy in America*. London, George Allen & Unwin Ltd., 221–239.
- Searle, John R. 1968. Austin on locutionary and illocutionary acts. *The Philosophical Review* 77/4: 405–424.
- Searle, John R. 1969/2009. *Beszédaktusok*. (Ford. Bárány Tibor.) Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó. [Első megjelenés: *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge, Cambridge University Press.]
- Searle, John R. 1975/1991. Közvetett beszédaktusok. (Ford. Síklaki István.) In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I*. Budapest, Tankönyvkiadó, 53–76. [Első megjelenés: Indirect speech acts. In: Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.): *Syntax and semantics, vol. 3: speech acts*. New York, Academic Press, 59–82.]
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: communication and cognition*. Oxford, Blackwell.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Taylor, Julia M. 2014. Linguistic theories of humor. In: Salvatore Attardo (szerk.): *Encyclopedia of humor studies 2*. Thousand Oaks (CA), SAGE, 455–457.
- Thomas, Jenny 1995. *Meaning in interaction: an introduction to pragmatics*. London: Longman.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Van Eemeren, Frans H. – Rob Grootendorst 2004. *A systematic theory of argumentation: the pragma-dialectical approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, Arnold.
- Wierzbicka, Anna 1991. *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Wilson, Deirdre – Dan Sperber 1992. On verbal irony. *Lingua* 87/1–2: 53–76. [Magyarul: A verbális iróniáról. (Ford. Bevezky Gábor.) *Helikon* 52/4: 351–372.]
- Yamaguchi, Haruhiko 1988. How to pull strings with words: deceptive violations in the garden-path jokes. *Journal of Pragmatics* 12/3: 323–337.
- Yus, Francisco 2003. Humor and the search for relevance. *Journal of Pragmatics* 35/9: 1295–1351.
- Yus, Francisco 2008. A relevance-theoretic classification of jokes. *Lodz Papers in Pragmatics* 4/1: 131–157.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.